

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15:342.841(37)

Веклич В. О.,

*кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЗА ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ЗА УМОВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО КОРУПЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

HISTORICAL EXPERIENCE IN RELATION TO COUNTERACTION TO CORRUPTION AT TIMES OF ANCIENT ROME AND HIS VALUE AT TERMS OF POST-SOVIET CORRUPTION ENVIRONMENT

Розвиток сучасної правничої науки, зокрема її адміністративно-правового напрямку, вимагає урахування історичного досвіду різних народів. Право й історія Стародавнього Риму є своєрідним інформаційним базисом під час урахування тенденцій і помилок, які можуть бути використані у наш час за умов пострадянської корупційної системи з метою вироблення системи її подолання за значних масштабів поширення.

Ключові слова: антикорупційне законодавство, державна служба, державний апарат, корупційне середовище, корупція, римське право.

Развитие современной юридической науки, в частности ее административно-правового направления, требует учета исторического опыта разных народов. Право и история Древнего Рима являются своеобразным базисом при учете тенденций и ошибок, что может быть использовано в условиях постсоветской коррупционной системы для выработки системы по ее преодолению, принимая во внимание значительный масштаб распространения.

Ключевые слова: антикоррупционное законодательство, государственная служба, государственный аппарат, коррупционная среда, коррупция, римское право.

The development of modern legal science, including its administrative and legal area requires consideration of various nations' historical experience. Law and history of Ancient Rome is a unique information basis for research of trends and mistakes that can be used nowadays in conditions of post-soviet corruption system to overcome it.

Key words: anti-corruption legislation, civil service, corruption, corruption environment, Roman law, state apparatus.

*Помирай, ніби всі Ганнібали
Десь у Каннах гарчали, як леви,
Ніби терми згорять Каракали,
Коли виплеснеш полум'я келих.
Помирай, ніби серця не було,
Ні легень, ні печінки, ні нирок,
Ніби всі рахівниці обнулять
Те, що ти цінував понад міру.
Софія Костицька [7, с. 132]*

Актуальність дослідження зумовлена відмежуванням сучасної української науки від надбань світової правничої думки й зокрема від здобутків права Стародавнього Риму. Останні потребують детальнішого опрацювання в контексті визначення перспективних тенденцій і напрямів розвитку законодавства щодо подолання корупції. Вагомість цього визначається деструктивними процесами, що виникають і розвиваються на національному і міжнародному рівні за умов пострадянського корупційного середовища, а також зіставленням досвіду Стародавнього Риму з характером розвитку суспільних відносин.

Серед українських вчених, котрі торкалися корупційних аспектів або зловживань у дослідженні рим-

ського права, можна відзначити О. Гавриленко [4], В. Гарашук [5], В. Литвиненко [8], О. Малоожон [9]. Серед закордонних пострадянських дослідників подібної проблематики доречно згадати В. Квашніна [6] і А. Пасинкова [11]. Серед інших іноземних вчених, котрі мають напрацювання у цій сфері корисними виявилися праці: Д.-А. Бодіслава [17], М. Вамвурі-Руффі [20], Р. Георгеску [17], М. Девецки [13], Л. Хілл [14], Ш. Маліка [15], У. Пііза [16], К. Ротару [17], Д. Седдінгтона [18], Х. Світхінбанк [19].

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо протидії корупції.

Предметом дослідження є система правового регулювання суспільних відносин Стародавнього Риму у сфері протидії корупції, дієвість цього регулювання, пострадянське корупційне середовище, а також перспективи застосування відповідного досвіду регулювання за умов такого середовища.

Мета дослідження полягає в опрацюванні теоретичного підґрунтя для поліпшення протидії корупції у пострадянських країнах з урахуванням особливостей досвіду правозастосування часів Стародавнього Риму.

Основні завдання дослідження:

- схарактеризувати систему протидії корупції у давньоримський період;
- опрацювати групи заходів щодо протидії корупції у Римській державі;
- схарактеризувати дієвість подібних до згаданих заходів у наш час;
- окреслити основні риси пострадянського корупційного середовища;
- визначити придатність застосування досвіду Давньоримської держави у розглядуваному контексті.

Сприйняття вітчизняними правниками діяльності давньоримських колег подекуди зумовлюється природно-правовим підходом до праворозуміння, але не варто відкидати й широкі можливості для зловживань, що з цим співіснують: «У своїй діяльності римські юристи чудово поєднували теорію з практикою, відмінно знали запити життя, правові ситуації і конфлікти, зумовлені поширенням приватної власності. Вони тлумачило право не за буквою, а за змістом, виходячи з практичної доцільності, визнання римських громадян рівноправними згідно із законом і справедливістю» [9, с. 5].

До антикорупційних заходів часів Стародавнього Риму належать:

1. Визнання неприпустимим долучення senatorів до окремих сфер діяльності: «заборона займатися морською торгівлею, фінансовими операціями, а також казенними підрядами» [4, с. 16].

2. Намагання протидіяти деградації суспільній моралі, що зумовлювало розширення середовища для поширення корупції. «З цією метою у Римі приймалися та запроваджувалися закони про розкіш – *leges sumptuariae*» [6, с. 2]. Зокрема «Закон про подарунки» (*lex Cincia de donationibus*) 204 р. до н. е. обмежував їх розмір від клієнта патрону та запроваджував заборону на деякі види дарунків і форми дарування; деякими законами (Закон Гая Орхідія 181 р. до н. е., Закон Фаннія 161 р. до н. е.) суворо регламентувалося проведення масових заходів – званих обідів та вечерь (аж до визначення кількості гостей та обсягу коштів, які дозволялося витратити) [4, с. 17].

3. Спеціальне законодавство щодо обмеження розмірів окремих різновидів власності, що може перебувати в руках осіб або їхніх родин, або ж користування деякими благами: «Закон Клавдія (*lex Claudia de nave senatorum*) 218 р. до н. е. забороняв сенаторам та їхнім сім'ям володіти кораблями, що вміщували понад 300 амфор (ці норми повторно використані Цезарем у 59 р. до н. е. в *lex de repetundis*); Закон Опція (*lex Oppia*) 215 р. до н. е. забороняв римським жінкам мати понад півунції золота, носити різнокольоровий одяг, їздити у візках по Римі й інших містах або навколо них на відстані милі, окрім днів державних і релігійних свят» [4, с. 17].

4. Обмеження обсягів споживання: закон Публія Ліцинія Красса Муціана 131 р. до н. е. впроваджував обмеження кількості м'яса, що могло споживатися [4, с. 17].

Розглядувані заходи відображають проблемні напрямки діяльності, на яких було зосереджено увагу законодавця у ті часи. Це до певної міри резонує з сучасними уявленнями стосовно нейтралізації корупції.

Разом із тим можна виділити деякі специфічні тенденції у корупційній діяльності часів Стародавнього Риму:

1. Зловживання з корупційною складовою системою відкupu податків, що стягувалися у римських провінціях: «Функції збору податків передавалися римським «вершникам», котрі сплачували державі необхідну суму податків і намагалися винагородити себе за можливості» [11, с. 40].

2. Зловживання складним становищем співгромадян, зумовленим особливостями державної політики і законодавчого регулювання суспільних відносин для збільшення особистих статків (що у ті часи також розглядалося як прояв корупції): «Головну основу статків політичного діяча, полководця, тріумвіра, одного з найбагатших людей свого часу Марка Ліцинія Красса (115 або 114 р. до н. е. – 53 р. до н. е.) становили спекуляції під час проскрипцій Сулли та спустошень Марія. Красс скуповував задешево маєтки проскриптів та спустошені будинки, а потім перепродавав їх» [4, с. 17].

Обидва наведені приклади мають відображення й у наші часи, що втілюється у специфіці функціонування органів державної влади. Деякі риси сучасного пострадянського ладу є цікавими: «Рудименти старої номенклатурної системи – корупція, родинний принцип підбору кадрів – фактично визначили корпоративний характер українського чиновництва» [3, с. 51]. Об'єктивно ж вони відображають процеси часів Стародавнього Риму: «Полководці Римської імперії були найуспішнішими та перспективними політиками: вони отримували посади та необмежені можливості для особистого збагачення, що призвело до надмірного розростання бюрократичного апарату в Римській імперії, посади стали розглядатися як вид власності, який можна було використовувати для експлуатації населення загарбаних територій та у такий спосіб отримувати прибутки» [1, с. 5]. Відмінність полягає у криміналізації корупційних діянь (відповідного середовища), а також у розгляді самих громадян як об'єкта для неправового збагачення. Водночас недієвість покладання обов'язку щодо контролю виключно на представників адміністрації підтверджена історично: «Титул XVI книга 49 Дигестів Юстиніана передбачає, що обов'язком трибуна чи того, хто командує загоном, є: розміщення легіонерів у таборі, проведення з ними навчання, попередження зловживань» [2, с. 4]. Це резонує з неправовими проявами, що трапляються у зоні антитерористичної операції і поєднані з бойовими діями: «Встановлення деякими з військовослужбовців на власний розсуд правил пропуску через лінію зіткнення, неправомірна вигода, яку вони отримують за пропуск громадян та вантажів всупереч існуючим правилам, стала вагомою статтею їх доходів» [5, с. 31].

Досвід Стародавнього Риму значною мірою подібний до процесів, які у наш час можуть спостерігати громадяни пострадянських країн: «Протидія корупції, яка активно проводилася в Римській імперії, не приносила необхідних результатів, оскільки мала сильну опозицію, що була зацікавлена у корумпованості влади» [8, с. 66]. Водночас можна побачити декларативний характер сучасного пострадянського законодавства: «Практика свідчить про численні приклади протиправної поведінки публічних службовців, зумовленої свідомим порушенням правових норм» [10, с. 42]. Фахівцями відзначається нагальна потреба у «формуванні єдиної і послідовної кадрової політики в державі (зокрема антикорупційної), вирішенні проблеми управління кадрами державної служби на рівні урядового органу, побудові єдиної системи управління персоналом державної служби» [12, с. 256].

Загальне правове розуміння корупції у Стародавньому Римі узгоджувалося з моральними й етичними нормами. Наприклад, Цицерон щодо посадових осіб держави відзначає: «Вони мають так чітко тримати добробут людей у свідомості, що вони чинитимуть кожну свою дію відповідно до нього», а зловживання державою задля егоїстичних набутків є не лише аморальним, це є кримінальним [«злочинним»], горезвісним» [14, с. 570].

Передумовами поширеності корупції у період пізньої республіки ще з часів античності стали деякі якості людини: «Дженкінс дослідив різні терміни, які Кассіус Діо використав для окреслення людської природи. Основні є «психологічними» і пов'язані з політичними амбіціями або політичною змагальністю між особами, належними до еліти, або ж різними соціальними класами у Римі: *φιλοτιμία* (амбіції), *πλεονεξία* (пожадливість), *φιλονεικία* (схильність до сварок), *ἐπιθυμία* (пристрасність), *ἔχθρα* (ненависть), *φθόρος* (зздрісність) і *ὀργή* (злостивість, або схильність піддаватися пристрастям)» [16, с. 154]. У підсумку системний вплив корупції призводив до посилення асоціальних відхилень у державі: «Нерон був першим імператором, котрий переслідував християн у період після пожежі в Римі 64 року н. е.» [15, с. 170]. Корупція у Стародавньому Римі була практично непомітною з урахуванням традиційних «шаблонів» дарування, прихильності і заступництва, за допомогою яких забезпечувалася стійкість соціальних позицій римської еліти: «Це викликало і викликалося усе зростаючим тривалим розладом у тодішньому житті, про що знали люди, але агентів цього розладу було досить важко викрити в суді» [13, с. 88].

У подальшому нерозуміння тенденцій, що пов'язані з корупцією, призвела до погіршення ситуації: «У пізньоантичний період практика продажу посад в імперській адміністрації виявилася прикладом досить делікатним: з одного боку, римський і візантійський уряди були стурбовані проблемою подолання корупції і відповідних практик, але на іншому рівні вони обоє використовували саме цю практику як фінансовий інструмент і механізм селекції [добору кадрів]» [17, с. 246]. Незважаючи

на декларування прихильності посадових осіб принципам права, навіть у наш час заміщення окремих посад в органах держави є дискусійним.

Особливо резонує з пострадянською специфікою правоохоронних органів практика поборів із подальшою передачею певних коштів вищому керівництву: «Особливу проблему зумовлювало вимагання центуріонами грошей або послуг від нижчих чинів, що, призвівши до заколоту 14 року до н. е., ставало усе гнітючішим. До 69 р. це перетворилося практично на щорічний податок на чоловіків, котрі навіть вдавалися до роботи, властивої рабам або бандитизму, аби зібрати гроші, що вимагалися» [18, с. 127].

Передумовою наведених вище процесів були тенденції часів пізньої республіки: «Коли римські трибуни (й інші) успішно виступали за права і повноваження народу і діяли, виходячи з цього, апелюючи до народу щодо підтримки своїх пропозицій без явної підтримки Сенату або опонуючи до думки більшості Сенату, вони змінили баланс сил у відносинах між Сенатом і «людьми», як органами в рамках *res publica* [республіки], і почали призводити до таких ситуацій, за яких може статися насильство, дестабілізуючи римське політичне життя» [19, с. 117]. Варто вказати, що таким чином подекуди може створюватися передумова для зловживання правом окремими політичними силами або діями з наступними системними утисками щодо прав людини, що підтвердив і досвід пострадянських держав.

Загалом, варто відзначити, що без політичного елементу (політичної підтримки) провладних сил у країні існування корупції може значно ускладнитися, що зумовлює потребу щодо пошуку можливостей для долучення політичних кіл країни до корупції особами, котрі зацікавлені у збереженні корупційного середовища (незалежно від змін у владних колах). Варто відзначити відмінність у розумінні «корупції» у східноєвропейському регіоні (де домінувала свого часу радянська влада) і в інших країнах світу (а також у стародавніх Греції і Римі), де це поняття тлумачиться значно ширше, стаючи базисом для практичної діяльності. Історичні аналогії в цьому контексті доволі образно окреслено у античності: «Плутарх [«словом»] «*διαφθειρόν*» позначає як фізичну, так і моральну або політичну корупцію [«негативні тенденції»]. Фізична «корупція» пов'язана зі змінами, що можуть часто провокувати серйозні захворювання і вимагає видалення корумпованою [«ураженого»] елементу, який становить загрозу. Іншими словами, те, що є корумпованим, має бути видаленим [«знищеним»]. Проте у політичному і громадському житті корумпованість однієї людини або групи не обов'язково призводить до примусової висилки зі спільноти, а також не завжди призводить до негативної оцінки з боку влади або навіть державного органу, який оцінює діяння» [20, с. 132]. Така історична подвійність стандартів є неприпустимою з практичної точки зору, зумовлюючи подвійність стандартів вже у наш час. Зокрема, за умов глобалізації поширення неправових практик у державному середовищі відбувається легше, ніж у минулому, через ширші можливості для налаго-

дження контактів між учасниками соціальних відносин. Тож, неправові тенденції, які виникають в одних країнах, легше можуть знаходити підґрунтя для свого розвитку і поширення в інших, але можна побачити й чітку аналогію з сучасністю: «Є моральна двозначність щодо корупції у творах Плутарха. Коли корупція спричиняється на благо міста і за його межами, це не обов'язково піддається критиці як ганебне. Коли ж вона має місце у суспільстві, вона є ганебною як сутність, що становить небезпеку для міста, яке може постраждати і бути охопленим політичною хворобою (наприклад, чварами або громадянською війною)» [20, с. 132].

Загалом, варто відзначити закономірний характер занепаду давньоримської державності, чії еліти і народ не спромоглись виробити дієві механізми для подолання корупції. Останнє ж мало своїм наслідком як послаблення державності, так і її розчленування й подальшу ліквідацію через неспроможність управлінської еліти відповідати вимогам, що висувалися через завдання і виклики, що поставали перед суспільством. Моральна деградація суспільства мала своїм наслідком деградацію окремих індивідів, що зумовило їхню невідповідність тому становищу, яке вони посідали у суспільстві. Деградація ж владних еліт призводить до виникнення неправових і руйнівних тенденцій у політичному житті (як основа для підтримання корупційного середовища) і державному (як засіб відчуження громадян від владних відносин, убезпечення політичного середовища від громадського контролю). У нашому ж контексті ми можемо відзначити «технічну» відповідність тенденцій і процесів, що відображали передумови занепаду Стародавнього Риму, тим процесам, які нині спостерігаються у пострадянських країнах. Це може

бути пояснено як спроби колишніх «політичних центрів» радянського періоду зберегти свої вплив і значення, так і спроби інших країн світу здобути домінуюче становище шляхом використання неправових інструментів (з урахуванням сучасних глобалізаційних процесів). Але у будь-якому разі така активність на глобальному рівні матиме руйнівні наслідки не лише для окремих держав, але й для значних «глобальних регіонів», зумовивши невідповідність розвитку учасників суспільних відносин здобутому технологічному рівню цивілізації.

Можливим напрямком поліпшення ситуації за цих умов видається нагальний відхід від матеріальних цінностей як визначальних у громадському, духовному, політичному і державному житті з поновленням традиційних засад, що давали змогу утверджувати існування і співіснування значних груп (спільнот) людей у минулому.

Приклад України свідчить, що збереження існування корупційного середовища у його поточному вигляді може мати об'єктивним наслідком лише знищення її державності вже у XXI ст. «зсердини». Намагання ж нав'язати їй можливою альтернативою комуністичну або соціалістичну модель вдруге спричинить загибель значної кількості громадян. Натомість, єдиною альтернативою з метою розвитку постає дійсне відродження старих культурних надбань і цінностей, які слугували засобом збереження народу до його завоювання загарбниками й досі є вилученими із середовища культурного, політичного й державного життя, тим самим спричиняючи поширення неправових тенденцій і процесів, що становлять загрозу як для держави, так і для громадян. Досі потребує розроблення спеціальне законодавство щодо дійсного залучення громадянського суспільства до державних справ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антикорупційний урок (короткий навчальний посібник) / [«UNDP» Україна]. – К.: «Програма розвитку ООН в Україні», 2016. – 24 с.
2. Беженар А. Військове (мілітарне) право Риму / Альона Беженар, наук. кер. доц. С. Б. Боднар // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (14-16 травня 2014 року). Юридичні науки. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 3-4.
3. Бодак Н.В. Проблеми реалізації місцевої публічної влади на місцях / Н.В. Бодак // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 3-4 лютого 2017 р. – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2017. – С. 49-52.
4. Гавриленко О.А. Формування правових основ протидії корупції у державах стародавнього світу / О.А. Гавриленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Випуск 37. – Т. 1. – С. 14-18.
5. Гаращук В.М. Становлення корупційних відносин в Україні / В. М. Гаращук // Корупція в Україні: питання протидії / за заг. ред. В. М. Гаращука. – Харків: ФОП Панов А. М., 2015. – С. 8-40. – (Серія «Наукові доповіді»; вип. 16).
6. Квашнин В.А. Ранние законы о роскоши в Древнем Риме: автореф. дис. ... докт. ист. наук. Специальность 07.00.03: всеобщая история. – М., 2015. – 40 с.
7. Костицька С. Лабіринти метамофоз: поезії / Софія Костицька. – Обране і нове. – Дрогобич: Коло, 2016. – 256 с.
8. Литвиненко В.І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади: монографія / В.І. Литвиненко. – К.: «МП Леся», 2015. – 472 с.
9. Маложон О.І. Юриспруденція в давньому Римі / О.І. Маложон // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 6. – Т. 1. – С.3-6.

10. Новак А. Організаційно-правовий аспект формування національної антикорупційної стратегії в умовах реалізації положень угоди про асоціацію Україна-ЄС / Анатолій Новак // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 2. – С. 40-45.
11. Пасынков А. С. Феномен ростовщичества: от Вавилона до глобальной финансовой системы / А. С. Пасынков. – СПб.: Диля, 2014. – 448 с.
12. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретико-методологічний аналіз розвитку системи державної служби України / О. Пархоменко-Куцевіл // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2. – С. 251-259.
13. Devecka M. Ambitione Corrupta: Sallust and the Anthropology of Corruption / Martin Devecka // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 84-100.
14. Hill L. Conceptions of Political Corruption in Ancient Athens and Rome / Lisa Hill // History of Political Thought. – 2013. – № 34 (4). – P. 565-587.
15. Malik S. Ultimate Corruption Manifest: Nero as the Antichrist in Late Antiquity / Shushma Malik // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 169-186.
16. Rees W. Absolute Power Corrupts Absolutely: Cassius Dio and the Fall of the Roman Republic / William Rees // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 151-168.
17. Rotaru C. A review of corruption based on the social and economic evolution of Ancient Greece and Ancient Rome / Ciprian Rotaru, Dumitru-Alexandru Bodislay, Raluca Georgescu // Theoretical and Applied Economics. – 2016. – Volume XXIII. – No. 2. – P. 239-248.
18. Saddington D. Under the Centurion's Boot: Corruption and its Containment in the Roman Army / Denis Saddington // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 122-130.
19. Swithinbank H. The Corruption of the Constitution: The Lex Gabinia and Lex Manilia and the Changing Res Publica / Hannah Swithinbank // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 101-121.
20. Vamvouri Ruffy M. Physical and Social Corruption in Plutarch / Maria Vamvouri Ruffy // Corruption and Integrity in Ancient Greece and Rome: Acta Classica Supplementum IV. Ed. by Philip Bosman. – Pretoria: Classical Association of South Africa, 2012. – P. 131-150.